

'Symbolen worden tot cimbalen'. Geschiedenis als groeiende gelijktijdigheid

Artikel tbv 'Orthodoxie', nog niet gepubliceerd

Kader

Dit artikel vormt het openingsartikel van een serie cultuurhistorische opstellen over synchroniciteit. Synchroniciteit is het gelijktijdig optreden van samenhangende gebeurtenissen, zonder dat er sprake is van een normaal oorzakelijk verband. Het beroemdste voorbeeld van synchroniciteit is dat van de Zwitserse psychiater Carl Gustav Jung. Een vrouw vertelt hem dat ze gedroomd heeft van een scarabee; terwijl ze dit vertelt vliegt dit kevertje het raam van de kamer van Jung binnen en landt op zijn bureau. Hier is geen oorzakelijk verband aanwijsbaar maar het is tegelijkertijd zo opmerkelijk dat er wellicht een verband moet bestaan. De vraag is: welk verband?

Nu is dit een voorbeeld uit de psychologie, maar cultuurhistorisch is dit fenomeen van synchroniciteit ook van betekenis. Je kunt dan aan bijzondere samenlopen van omstandigheden denken maar ook aan het gelijktijdig optreden van een nieuwe 'tijdgeest' of 'geest der eeuw' (Da Costa!) van nieuwe cultuurhistorische 'sjablonen' of 'symbolen' – renaissance, romantiek – die een wonderlijke gelijkvormige structuur bezitten, soms zelfs zonder dat er sprake is van directe beïnvloeding. Zijn deze sjablonen slechts reconstructies achteraf van historici óf zeggen ze echt iets over de geschiedenis?

Over deze thematiek van de cultuurhistorische synchroniciteit gaat deze reeks artikelen. In dit eerste artikel gaat het over synchroniciteit op zichzelf. Dit artikel is aldus te beschouwen als een 'meta-sjabloon'.

Symbolen worden tot cimbalen

Al vanaf mijn middelbare schooltijd zit de poëzie van Gerrit Achterberg in mijn reistas en dat zal zo zijn tot *Voorbij de laatste stad*. Niet dat het leuk is om Achterberg te lezen. Achterberg is de schaduw achter de berg. En niet alleen achter *zijn* berg. Wij allen bergen die schaduwzijde en duisternis in ons en Achterbergs naam is in dit licht taal en teken voor dit heeal.

In Achterbergs cynische, harde, barmhartige gedicht 'De werkster' gaat het over een vrouw die heel haar leven de vloeren van de dominee, de dokter en de frik stofvrij maakt. Die veger en dat blik zijn de concrete dingen die in haar hele geschiedenis de levens-*tekenen* zijn. Ze drukken haar geschiedenis uit. Maar haar geschiedenis stopt niet bij de dood. Zij gaat van lijden tot heerlijkheid in Gods hemelse werkelijkheid. En haar werken volgen met haar:

'God zal haar eenmaal op zijn bodem vinden,
gaande de gouden straten naar zijn troon,
al slaande met de stoffer op het blik'.

In Gods oog – misschien niet in het oog van de dominee, de dokter en de frik – worden in de hemel veger en blik *muziekinstrumenten*. De voetveeg wordt een violist. 'Symbolen worden tot cimbalen'.

Dat geldt ook voor de dichter zelf, voor het aangezicht van God. Voor de 'Koopman in oudroest' wordt een pistool een paukestok.

In de levensgeschiedenis van ieder mens zijn en worden concrete dingen of gebeurtenissen de symbolen. De schoenen in het beroemde schilderij van Van Gogh drukken een heel leven van moeizame arbeid uit. De griendwerkers in de Biesbosch waren zelf op het einde van hun leven zo krom als een hoepel. Je droeg allemaal je bijnaam en die drukte iets van je uit (meestal een gebrek). Onder het oude Israël was de naam zelf een teken die het wezen uitdrukte. Dat de naam iets betekent is zelf ook weer een symbool: voor die hele cultuur of tijdsperiode. Momenteel geven velen hun kinderen namen zonder de bedoeling het wezen uit te drukken. Dat ze dat doen is zelf weer betekenisvol: 'Deejay' en 'Vanessa' betekenen wel degelijk iets!

De geschiedenis als samenhangend 'symbool'

Wat in de geschiedenis van de enkele mens gebeurt, verbindt zich met de geschiedenissen van andere mensen voor en na en tijdens het leven van die mens. Aldus ontstaat een geheel dat een onvoorstelbare verknoping is van al die symbool geworden dingen bij elkaar. Dat geheel is de geschiedenis.

Het wonderlijke is dat er in die verknoopte chaos zich patronen lijken af te tekenen. Volgens sommige historici zijn die verbanden er niet zelf, maar leggen we die verbanden omdat we nu eenmaal willen ordenen. Volgens anderen is die samenhang er wel. Misschien hebben beide posities een deel van de waarheid: er zijn volgens mij samenhangen maar we scheppen zelf ook samenhang. We interpreteren ons leven of een bepaalde periode als een samenhang. We kunnen ons vergissen. Maar dat is het risico van het vak.

De historische periode als symbool: 'tijdgeest'

In het licht van de samenhang binnen een bepaalde tijdsperiode spreken historici dan van 'de middeleeuwen', 'de renaissance' en 'de verlichting'. Die periodebegrippen zijn symbolen die zoets als 'de geest der eeuw' uitdrukken. Soms zeggen die symbolen echt iets over de tijd die ze symboliseren, maar altijd zeggen ze ook iets over de tijd waarin ze bedacht worden. De aanduiding 'middeleeuwen' zegt weinig of niets over de middeleeuwen en alles over de achttiende-eeuw die de betreffende tijd van 500 tot 1500 als een tussenperiode zag. Maar wanneer een tijd zichzelf bijvoorbeeld uitdrukt als een nieuwe en baanbrekende uitvinding, dan is dit wel degelijk veelzeggend. Den aan het samengaan van de uitvinding van de mechanieken zoals de klok en het opduiken van de machinemetafoor als zelfbeschrijving. Het wereldbeeld mechaniseert en zelfs het Godsbeeld: de *Deus ex machina* uit het toneel wordt de *God in de machine* van het deïsme (God als klokkenmaker)! Momenteel zien we veel zelfbeschrijvingen in termen van de computer: denk aan virtualiteit. Dat we onszelf als een computer zien, is ook weer veelzeggend. Heeft een computer soms een ziel? (Of denk aan de genmetafoor).

Allemaal ervaren we iets van de 'tijdgeest'. Ineens duikt op meerdere plaatsen iets op en ontstaat er een golfbeweging. Recentelijk hebben we in ons eigen land en in heel Europa de golf waarbij iemand als Pim Fortuyn een symbool is geworden. Ineens wordt een latente gedachte die bij iedereen leeft maar die taboe was, manifest. In onze cultuur hebben de media hierin een sterke rol maar er zijn tijden waarin dat niet zo was en waarin toch binnen grote delen van Europa of de wereld gelijktijdig iets identieks gebeurt. Denk aan ontwikkelingen in de kunstgeschiedenis. Er lijkt iets in de lucht te hangen. Kunstenaars of denkers lijken dat als eersten op te pakken en geven dit vorm waardoor er een meer zichtbare receptiegeschiedenis begint.

Wat is dit voor een proces? Het lijkt wel een soort van historische alchemie te zijn. In 1685 is de *aurora* (dageraad) van Bach, Händel en Scarlatti: wat een inslag in de tijd! In 1848 *gist* het in heel Europa. En door de *nigredo* (zwarte fase van de verbranding in de alchemie) van WOII heen vindt dan wonderbaarlijk genoeg in 1948 plaats wat sinds 70 na Christus niet gebeurde: Israël.

Verklaring van synchroniciteit?

De vorige vraag brengt ons bij haar interessantste aspect: hoe verklaar je het voor zeer vele mensen evidente fenomeen van deze gelijktijdigheid en samenhang? Het lijkt mij voor een seculiere historicus vrij lastig om dit te verklaren. Hij kan zeker een aantal zaken causaal aannemelijk maken, maar mijns inziens zijn sommige dingen niet goed verklaarbaar in die termen. Daarom waagt de moderne historicus zich er maar liever niet aan. Meestal worden wetenschappers die deze vraag serieus nemen weggehoond. Hieruit blijkt slechts dat de wetenschap dan zelf de werkelijkheid definieert die zij wil verklaren. Een zwaktebod lijkt mij. Zoals een arts een 'wonder' waar hij tegenaan loopt moet verklaren, moet een historicus de door velen ervaren 'gelijktijdigheid' ('synchronie') verklaren. De moderne wetenschapper heeft hier iets van de geograaf die zegt dat Amerika niet bestaat omdat het niet op zijn kaart ligt.

Jammer is dat met name niet-historici zich met historische synchroniciteit hebben beziggehouden. Historici wagen zich meestal niet aan deze vragen. Het gevolg is veel eendimensionale geschiedschrijving en een braakliggend land dat door allerlei slag mensen wordt geannexeerd die je liever op dat veld niet aan de spade zag. Denk aan iemand als Hegel. Maar wat je ook op Hegel kunt afdingen, mensen als hij (en Spengler) hebben concepten geleverd – de zelfontvouwing van de Geest; een cyclisch model van ondergang en opgang – die als poging tot verkenning van het gebied wel degelijk zinvol zijn. Een fascinerende wetenschapper uit de exacte hoek is de, uit de officiële wetenschap geëxcommuniceerde, Rupert Sheldrake. Hij probeert met een theorie van morfische resonantie gelijktijdige ontwikkelingen in de natuur te verklaren. (Ook de recente veldtheorieën zijn fascinerend.) Hij is in belangrijke mate beïnvloed door het New Age-denken – op zich ook weer veelzeggend dat dit denken juist nu op een fysicus als Sheldrake invloed heeft (bij wijze van morfisch veld!).

Binnen christelijke kring zijn er de bijdragen van de bekende psychiater J.H. van den Berg met zijn leer der veranderingen ofwel *Metabletica*, van de Doornse predikant, wijlen F. de Graaff met *Anno Domini 1000, 2000* en diens leerlingen, etc. J.H. van den Berg neemt bijvoorbeeld een prachtige synchroniciteit waar rond Harvey's ontdekking van de bloedsomloop. Deze medische ontdekking gaat zonder directe oorzakelijke verbanden samen met een hausse aan aandacht voor 'het hart': denk bijvoorbeeld aan de immense aandacht voor 'het Heilig Hart' in de volksdevotie en het kloosterwezen. F. de Graaff geeft een – fascinerend en aanvechtbaar – beeld van de synchroniciteiten rond het jaar 1000.

Mijn visie: synchroniciteit als 'verticale oorzakelijkheid'

Ik sluit me wat onze thematiek van historische synchroniciteit betreft op kritische wijze aan bij denkers als F. de Graaff en vooral J.H. van den Berg (zie hiervoor uitvoeriger mijn boeken *Geschiedenis* bij de bron en *Gedenksteden in de Jordaan*).

Ik geloof juist ook als historicus in een soort alchemie der geschiedenis. De geschiedenis zie ik als een proces van schepping via geschiedenis tot herschepping. Dat proces is (naast fysisch) fundamenteel historisch: er veranderen dingen door alle tijden heen. Zowel in de verandering naar een nieuwe tijd(geest) als binnen een bepaalde tijd(geest) komt iets van het wezen van de mens uit die tijd tot uitdrukking. Maar er komt ook iets in tot uitdrukking van Gods weg in en door die tijden. God scheidt een open geschiedenis die zich kan ontwikkelen, die kan veranderen. Maar Hij handelt ook zelf binnen die open historische ruimte. God cesureert ook de geschiedenis – heilshistorisch en historisch tegelijkertijd – in perioden. In elke periode is God én in de realisering van Zijn uiteindelijke doel doorheen de tijd tot de eeuwigheid. In dit licht is de uitspraak van de grote historicus Leopold Ranke een grandioze uitspraak van een diep religieus mens: 'Jede Epoche unmittelbar zu Gott'. God is niet méér betrokken in het heden dan in het verleden. Hij is in elke tijd op alles en allen betrokken en ook op de verandering naar andere tijden: Geschiedenis is groeiende gelijktijdigheid – diachrone synchronie – van God en mens.

Vele wetenschappers die geschreven hebben over synchroniciteit – vooral C.G. Jung in zijn boekje *Synchroniciteit* – verstaan haar als iets a-causaals. Er is voor deze wetenschappers een onverklaarbaar fenomeen van gelijktijdigheid dat niet een echte oorzaak heeft. Denk aan het beroemde verhaal van de scarabee waar ik dit artikel mee begon. Jung stelt vast dat het synchrone verband een verband is tussen een gedachte en iets materieels en dit verband is van dieptepsychologische aard. Ik zou een stap verder willen gaan: juist een christelijke notie van een open historische werkelijkheid waarin mensen handelen maar waarin God ook handelt, biedt een *causale* verklaring voor synchroniciteit: God grijpt in; er is een interactie tussen God en mens – een synchronie. Aldus is er zoets als 'verticale causaliteit'.

In dit licht zijn juist romans als *De ontdekking van de hemel* van Harry Mulisch en het hele magisc-realistische oeuvre van Hubert Lampo fascinerend. En niet te vergeten *Het negende uur* van Pieter Nouwen – een vorm van christelijk (magisch) realisme! In deze romans wordt synchroniciteit wel gethematiseerd. Dat is in romans ook gemakkelijker omdat je je altijd kunt verschuilen achter hun literaire status van fictie. Maar synchroniciteit is – ook voor genoemde auteurs – geen fictie. Synchroniciteit is binnen een providentiële visie op het leven en de geschiedenis te interpreteren als 'feit'.

Gods hand is over mijn leven en over mijn geschiedenis. De alchemie der geschiedenis is dat God in Zijn athanoor (over) die de geschiedenis is, mooi ijzer en oudroest tot symbolen en deze symbolen tot cimbalen maakt.

Sliedrecht, 17 juni 2003